
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. X, 1

SECTIO L

2012

Katedra Muzykologii Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie

MARTA HULKOVÁ

*Muzyczne kontakty między Spiszem a Śląskiem
w XVI i XVII wieku**

Music contacts between Spiš and Silesia in the 16th and 17th centuries

Wieloletnie, nieprzerwanie prowadzone badania naukowe nad muzyczną przeszłością Słowacji XVI i XVII stulecia odsłoniły w ostatnich latach nowe fakty historyczne, które dowodzą istnienia ożywionych kontaktów między Spiszem a Śląskiem. Związki te dotyczą przede wszystkim muzyki religijnej, jaka rozbrzmiewała w kościołach ewangelickich, oraz działających w nurcie protestanckim muzyków i intelektualistów¹.

Spiski komitat stanowił w XVI i XVII wieku część składową historycznych Węgier, jako ich północny region, leżący u stóp Tatr Wysokich. Wyróżniał się własną specyfiką narodowościową i społeczno-kulturalną. Na jego terenie ulokowane były bogate miasta królewskie, zamieszkiwane przez wieloetniczną ludność. Wprawdzie Spisz i Śląsk są geograficznie dość od siebie odległe, ale

* Niniejszy artykuł jest rozszerzoną i uzupełnioną wersją tekstu: M. Hulková, *Musikalische Kontakte zwischen der Zips (Spiš) und Schesien*, [w:] *Early Music. Context and Ideas*, Kraków 2003, s. 205-214.

¹ Zob. M. Hulková, *Hudobný konvolút z Lyceálnej knižnice v Kežmarku*, „Slovenská hudba” 24: 1998, s. 264-308; *eadem*, *Zhody a odlišnosti Bardejovskej a Levočskej zbierky hudobní*, „Slovenská hudba” 25: 1999, s. 150-200; J. Petőczová, *Slovenský prvok v hudobnom živote Levoče v 17. storočí*, „*Musicologica Slovaca et Europaea*” 1994, s. 63-78.

w tamtym czasie oba te regiony łączyło wiele podobnych uwarunkowań, m.in. konfesyjnych, edukacyjnych, w tym także i bezpośrednie kontakty, rozwijane na różnych płaszczyznach aktywności ludzkiej. Obydwie krainy wchodziły w skład monarchii Habsburgów. Na ich terytoriach – za sprawą przewagi ludności niemieckiej – bardzo szybko rozprzestrzeniały się reformacyjne idee Marcina Lutra. Istotne również, że dla ludności Spiszu Śląsk stał się ówczesnie „stacją pośrednią” na drodze do Niemiec; nie tylko z powodu istniejących wtedy dróg handlowych, lecz także ze względu na znakomity poziom śląskich szkół, np. we Wrocławiu (niem. Breslau), zwiększających szansę studiowania na niemieckich uniwersytetach. Równocześnie – to drugi kierunek wzajemnych powiązań – w spiskich szkołach działało wielu dobrze wykształconych ludzi pochodzących właśnie ze Śląska. W XVII wieku ich liczba znacznie wzrosła², ponieważ terytorium Węgier stało się wówczas azylem dla prześladowanych podczas rekatolicyzacji wyznawców protestantyzmu.

I

Bardzo cenny dokument muzycznych kontaktów między Spiszem a Śląskiem w XVI wieku przedstawia zbiorowa księga głosowa z licealnej biblioteki w Keżmaroku (słowac. Kežmarok, węg. Késmárk, niem. Käsmark, Kesmark)³, zachowana – niestety – w postaci zdekompletowanej, albowiem z zespołu kilku partesów głosowych ocalał tylko jeden, zawierający głos tenora (sygnatura A 69 192)⁴.

Rękopiśmienny zabytek mieści w sobie 113 kompozycji wokalnych, przeważnie motetów, przeznaczonych na obsadę *a cappella* od czterech do ośmiu głosów. Pod względem funkcji liturgicznej utwory te reprezentują części wchodzące w skład *proprium missae* oraz liturgii godzin. Są to opracowania tekstów psalmowych, innych wybranych fragmentów biblijnych, a także antyfon, kantyku *Magnificat* i pasji. Dzieła te nie zostały zestawione według roku kościelnego, spisano je bez określonego uporządkowania liturgicznego czy gatunkowego. Autorami zebranych w manuskrypcie motetów są XVI-wieczni kompozytorzy franko-flamandzcy, niemieccy oraz włoscy. W większości wypadków badania

² Zob. J. Rezik, S. Matthaoides, *Gymnaziológia. Dejiny Gymnázij na Slovensku*, Bratislava 1971.

³ Historyczne i wielojęzyczne nazwy miejscowości z obszaru Niemiec, Śląska i Słowacji zidentyfikowane zostały na podstawie: J. G. T. Grasse, F. Benedict, *ORBIS LATINUS – Lexikon lateinischer geographischer Namen*, Berlin 1980; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*, t. 1-3, red. J. Hudák, Bratislava 1977-1978.

⁴ Zob. Hulková, *Hudobny konvolut...*

identyfikacyjne wykazały, że skryptor mógł przepisywać utwory z ówczesnych druków muzycznych⁵. Godne podkreślenia jest jednak istnienie zbieżności z zawartością muzycznych rękopisów z Wrocławia, których katalog – rejestrujący dzieła z XVI i XVII wieku – opublikował u schyłku XIX stulecia Emil Bohn⁶. Odnajdujemy w nich mianowicie jedyne znane dziś rękopiśmienne konkordancje kompozycji ze spiskiego zabytku, np.: *Der ehliche Stand ist* Jacobusa Gallusa (Handla), *Nemo confidat nimium secundis* Georgiusa Gryphiusa czy *Laudate nomen Domini qui / Lobet den allmächtigen Gott* Jacobusa Le Maistre⁷. W trzech różnych muzycznych rękopisach wrocławskiej biblioteki odnotował także Bohn obecność utworu *Congratulamini mihi, omnes* autorstwa włoskiego kompozytora Michele Varotto, który to utwór również znajdujemy w księdze z Kieżmarku⁸. Znamienne, że kompozycja ta ukazała się drukiem w Wenecji w 1594 roku⁹, podczas gdy rękopisy z Wrocławia datowane są wcześniej, bo na lata 1573 i 1580; w 1584 roku też – a więc dziesięć lat przed weneckim drukiem – sporządzony został również rękopiśmienny przekaz z Kieżmarku (1584). Możliwe więc, że wymieniona kompozycja była pomieszczona już wcześniej w jakimś dziele zbiorowym, o którego istnieniu nie wiemy, albo też jej rękopiśmienna postać posłużyła powstaniu dalszych odpisów.

Godne specjalnego wszakże podkreślenia jest to, że w księdze głosowej z licealnej biblioteki w Kieżmarku umieszczone zostały muzyczne druki ulotne z utworami śląskiego intelektualisty Martina Kinnera von Scherffenstein (1534-1597). Literatura naukowa nie wzmiankuje przy Kinnerze¹⁰ o jego utworze pod tytułem *Carmen funebre*, zawartym właśnie w księdze z Kieżmarku, a poświęconym pamięci Valentina Friedlanda Trotzendorfa (1490-1556), dyrektora szkoły

⁵ Chodzi o druki zawierające – między innymi – kompozycje Orlanda di Lasso, Jacobusa Gallusa (Handla), Jacoba Meilanda, np.: O. di Lasso, *Sacrae cantiones*, wyd. U. Neuber (Witwe & Erben), Norymberga 1562 (RISM A/I/5 L 768); *Secunda pars magni operis musici*, wyd. Johann vom Berg, U. Neuber, Norymberga 1559 (RISM B/I/1 15591); J. Gallus (Handl), *Opus musicum*, wyd. G. Nigrin, Praga 1586-1591 (Rism A/I/4 H 1980, 1981, 1982, 1985); J. Meiland, *Cantiones sacrae*, wyd. U. Neuber (Witwe & Erben), Norymberga 1562 (RISM A/I/5 M 2175); *Novi thesauri musici*, t. 1-5, wyd. A. Gardano, Wenecja 1568 (RISM B/I/1 15682-6).

⁶ Zob. E. Bohn, *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau 1890.

⁷ Bohn 12:41, 15:51, 12:34.

⁸ Bohn 2:13, 18:83; Hulková, *Hudobny konvolut...*, nr 35, 272.

⁹ M. Varotto, *Sacrae cantiones*, wyd. A. Gardano, Wenecja 1594 (RISM A/I/9 V 992).

¹⁰ I. Schubert, *Martin Kinner von Scherffenstein*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music*, red. S. Sadie, t. 10, Londyn 1995, s. 69; *Schlesisches Musiklexikon*, red. L. Hoffmann-Erbrecht, Augsburg 2001; J. Mainka, *Musiker des Raumes Leobschütz in Oberschlesien der letzten fünf Jahrhunderte. Ein biographisch-bibliographisches Nachschlagewerk*, Dülmen 1993.

ze Złotoryi (niem. Goldberg), zmarłego w 1556 roku w Legnicy (niem. Liegnitz). Najprawdopodobniej więc mamy tu to czynienie z całkowitym unikatem kompozytorskiej spuścizny Martina Kinnera. Dotychczas bowiem znana była jego drukowana pieśń okolicznościowa na wesele w 1567 roku, skądinąd pozbawiona adnotacji o nazwisku wydawcy i miejscu oficyny.

Przypomnijmy, że Martin Kinner von Scherffenstein urodził się na Śląsku w Głubczycach (niem. Leobschütz), a swoje śląskie pochodzenie zaznaczył właśnie na karcie tytułowej *Carmen funebre*: „Martino Kinnero Silesio”. Druk ten ukazał się w Wittenberdze w 1556 roku (zob. ilustracja 1), gdzie w latach 1553-1557 Kinner studiował. Po ukończeniu uniwersytetu został profesorem poezji i historii na wittenberskiej uczelni, gdzie przyjaźnił się m.in. z Philippem Melanchtonem. Potem zaś działał jako „Syndicus” (doradca prawny) w rodzinnych Głubczycach. Z jego życiorysu wynika, iż nie utrzymywał się on jednak zasadniczo z pracy muzyka, a do kompozycji zwracał się tylko okazjonalnie, wtedy głównie, gdy pragnął dodatkowo – przez muzykę – uwznioślić własne utwory poetyckie.

Obecność w Kieżmarku ulotnego druku z funeralnym utworem Martina Kinnera, poświęconego pedagogowi, który pracował w śląskim szkolnictwie i u którego uprzednio autor *Carmen funebre* uczył się, prowadzi nas do przypuszczenia, że muzyczna księga z licealnej biblioteki w Kieżmarku mogła powstać właśnie w kręgu śląskim. Hipoteza ta znajduje również dodatkowe wsparcie w obydwu wyżej wspomnianych rękopiśmiennych konkordancjach zanotowanych w tej księdze kompozycji. Gdy jeszcze uwzględnimy kwestię proveniencji pomieszczonych tam pozostałych druków ulotnych, okazuje się, że w większości wypadków są one obecne również w bibliotekach Wrocławia. Kiedy jednak – i dzięki komu – przywędrowała interesująca nas księga głosowa na Spisz, a ściślej do samego Kieżmarku? – nie wiemy.

Szkoła łacińska w Kieżmarku zatrudniała już w pierwszej połowie XVI wieku pedagogów z Niemiec, Śląska i Moraw, co dokumentuje księga wydatków, którą omówił w swoim przedwojennym jeszcze opracowaniu Johann Lipták¹¹. Tradycja ta była kontynuowana w drugiej połowie XVI wieku, ponadto także miejscowi nauczyciele w Kieżmarku bywali często absolwentami niemieckich uniwersytetów. Również i tymczasowe pobyty na Śląsku podczas samych studiów – konkretnie we Wrocławiu – nie należały do sytuacji wyjątkowych, czego przykładem jest Leonard Stöckel (1510-1560), pochodzący z sąsiedniego regionu Szarysz (słowac. Šariš, węg. Sáros, niem. Scharosch) i przez długi czas tam działający, należący do najważniejszych rodzimych nauczycieli kieżmarskiej szkoły¹². Inną

¹¹ J. Lipták, *Geschichte des evangelischen Lyzeums A.B. in Kesmark*, Kieżmark 1933.

¹² *Ibid.*, s. 19-21.

wybitną postacią liceum w Kieżmarku był Sebastian Ambrosius Lam, uznawany przez Liptáka za założyciela tamtejszej księżnicy. Lam miał również ściśle kontakty ze Śląskiem¹³. W latach 1588-1601 ukazały się w śląskich oficynach jego publikacje, pośród nich pieśni duchowne, m.in.: *Vierzehn geistliche Lieder* (Görlitz 1588), *Zwei Geistliche Lieder* (Liegnitz 1600), *Neun geistliche Lieder* (Liegnitz 1601), *Zwey neuwe geistliche Lieder – wider die Türcken und Tattern* (Liegnitz 1601)¹⁴.

Licealna biblioteka w Kieżmarku powstała z książek, które spisy studenci przywozili z uniwersytetów, na których pobierali naukę, w następnej kolejności – także z darów miejscowych nauczycieli; ale przede wszystkim wzbogacała się o kolejne pozycje dzięki ofiarności hojnych mecenasów, którzy z reguły byli absolwentami tej szkoły. Pod koniec XVI stulecia księgozbiór biblioteki liczył już 455 pozycji. Ulokowano je w nowo wystawionym budynku na dziedzińcu parafialnym. Dziś, niestety, brakuje nam zaginionego katalogu biblioteki, który sporządził w 1601 roku nauczyciel kieżmarskiego liceum Jacobus Benedicti. W katalogu tym – a miał go jeszcze w swoich rękach Johann Lipták, gdy w 1933 roku przygotowywał monografię szkoły w Kieżmarku – mowa była o 39 kancjonałach i śpiewnikach. Wielce znamienny był dopisek na końcu zaginionego katalogu: „paczkę książek trzeba jeszcze przywieźć z Wrocławia”¹⁵. To kolejny śląski ślad zasobów biblioteki. Jednak wobec faktu utraty katalogu Benedictiego nie mamy możliwości, aby stwierdzić, czy wspomniana księga głosowa – tak istotna dla naszych dociekań – była własnością biblioteki w Kieżmarku już w ostatnich dziesięcioleciach XVI wieku. Pozostaje też zagadką, kiedy i w jakich okolicznościach zaginęły pozostałe zeszyty głosowe, które współtworzyły muzyczny komplet? Ogółem musiało ich być – stosownie do liczby głosów zapisanych kompozycji – od pięciu do ośmiu.

II

Począwszy od przełomu XVI i XVII wieku, rejestrujemy na terenie Spiszu większą już liczbę zachowanych muzykaliów. Przede wszystkim chodzi tutaj

¹³ Zob. J. Zoványi, *Magyarország protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapeszt 1977, s. 24.

¹⁴ *Ibid.* Na żadną z tych publikacji nie udało się nam dotąd natrafić. W ewangelickich bibliotekach w Kieżmarku i w Lewoczy zostały one wprawdzie naniesione na karty katalogowe, jednakże zaginęły. Być może – to wielce prawdopodobne – zostały one wyłączone ze stanu posiadania książek z powodów religijnych, Lam bowiem posądzany był o kryptokalwinizm.

¹⁵ „Ein bundel bücher soll man noch von Preslau pringen [sic!]”. Cyt. [za:] Lipták, *op. cit.*, s. 25-26.

o zbiór muzyczny, jaki zachował się w Lewoczy¹⁶. Miasto Lewocza (słowac. Levoča, węg. Lőcse, niem. Leutschau) było ekonomicznym i kulturalnym centrum Spiszu. Tamtejsze dążenia, aby współzawodniczyć z prężnie rozwijającymi się ówczesnie europejskimi ośrodkami kulturalnymi, widać m.in. w pięknych świątyniach, które do dziś przyciągają uwagę wspaniałą architekturą i bogatym zdobnictwem¹⁷. Warto przypomnieć, że w lewoczańskim kościele św. Jakuba znajdują się bardzo cenne organy, wyposażone w znakomitą dyspozycję głosową¹⁸. Najprawdopodobniej w kościele tym, podobnie jak pewnie i w innych spiskich świątyniach, rozbrzmiewał repertuar zebrany we wspomnianym zbiorze lewoczańskich muzykaliów.

Kolekcja ta obejmuje zarówno rękopisy (tabulatury, partesy głosowe), jak i druki muzyczne¹⁹. W wielu wypadkach nie udało się określić proveniencji przekazów rękopiśmiennych; możliwe są tu tylko bardzo ostrożne hipotezy. O prawdopodobieństwie istnienia powiązań ze Śląskiem można mówić np. przy próbach identyfikacji miejsca powstania oraz osoby skryptora ksiąg tabulaturowych autorstwa Caspara Plotza i Johanna Plotza (sygnatury: 13 990a 1 A; 13 990b 2 A). Nazwiska tych muzyków są wymienione w krótkiej notce berlińskiego rękopisu, obecnie przechowywanego w Krakowie (Mus. Ms. 40 056, na F. 65): „Johannes Plotz z Brzegu / Caspar Plo[tz] organista kościoła parafialnego w Brzegu”²⁰. Na wzajemne powinowactwo tych dwóch muzyków wskazywał już Friedrich Blume, który uważał ich wręcz za braci²¹. Dalsze dane na ich temat podaje Klaus Peter Koch. Twierdzi mianowicie, że byli oni właścicielami – albo także po części równocześnie skryptorami – wymienionych tabulatur²². Pomimo jednoznacznie

¹⁶ Zob. M. Hulková, *Orgel-Tabulaturbücher der Musikaliensammlung von Levoča (17. Jahr.)*, „Musaica” 18: 1985, s. 57-79; *eadem*, *Das Musikleben in den Städten der Zips (Spiš) – die Musikdrucke der Musikaliensammlung von Levoča (17. Jahr.)*, „Musaica” 21: 1991, s. 85-103; *eadem*, *Rukopisné hlasové zošity Levočskej zbierky hudobní*, „Slovenská hudba” 21: 1995, s. 203-227.

¹⁷ Zob. K. Plicka, *Spiš*, Martin 1978.

¹⁸ O. Gergelyi, K. Wurm, *Osudy chýrneho levočského organa*, „Hudobný archív” 4: 1981, s. 53-130.

¹⁹ Zob. katalog tematyczny rękopiśmiennych dzieł i wykaz druków muzycznych zbioru muzykaliów Lewoczy, [w:] M. Hulková, *Levočská zbierka hudobní*, t. 1-2, dysertacja doktorska, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie, Bratysława 1985.

²⁰ „Johannes Plotz vom brieg / Caspar Plo[tz] organist / zu brieg in der PfarHer / Kirch”. K. P. Koch, *Das Claviertabulaturbuch von Caspar und Johannes Plotz. Bemerkungen zu Samuel Scheidt anhand der wieder aufgefundenen Handschrift Mus. Ms. 40 056 der ehemaligen Preußischen Staatsbibliothek Berlin*, [w:] *Beiträge zur musikalischen Quellenforschung*, Bad Köstritz 1991, s. 229-243. Dziękuję Panu Hendrikowi Doehornowi z Getyngi za cenne informacje i kopie z berlińskiego rękopisu (Mus. Ms 40 056).

²¹ Zob. F. Blume, *Die evangelische Kirchenmusik*, Poczdam 1931.

²² „Die Possessoren, zumindest teilweise zugleich Schreiber und Schüler [...]”. Por. Koch, *op. cit.*, s. 230.

brzmiącego wskazania topograficznego: „Vom brieg” (nazwa historyczna Brega, niem. Brieg, pol. Brzeg), w dostępnej literaturze muzykologicznej nie napotykamy na najmniejszą nawet wzmiankę o tym pochodzeniu. Drugorzędne źródła z obszaru Spiszu również nic nie mówią o muzyku o nazwisku Caspar Plotz. Wiemy jednakże o działalności organisty Johanna Plotza w Lewoczy (w latach 1641-1648)²³, następnie o organiście i kompozytorze Georgu Plotzu, który działał w latach 1639-1648 w Kieżmarku, a w okresie 1650-1661 w Preszowie (historyczna nazwa Eperies, słowac. Prešov)²⁴. Porównanie jednak duktów pisma z tabulatur Plotzów w Lewoczy z tymi, które utrwalone są w zabytku berlińskim, nie pozwala skonstatować żadnych zbieżności; nie spełniło się więc – wydawałoby się uzasadnione – oczekiwanie, iż konfrontacja wymienionych trzech ksiąg tabulaturowych Plotzów przyniesie rozwiązanie problemu anonimowych skryptorów tabulatur w Lewoczy. Dotychczas udało się nam jedynie zidentyfikować wpisy utworów Johanna Plotza na folio 159-179 zabytku w Lewoczy o sygnaturze 13 990b (2 A), mianowicie, na podstawie adnotacji, jaką Johann Plotz pozostawił na drukowanej edycji utworów Johanna Vogla, przechowywanej obecnie w księgarni ewangelickiego kościoła A.B. w Lewoczy²⁵. Klaus Peter Koch, a potem także Wolfram Steude²⁶ wyrazili ponadto pogląd, że Caspar Plotz i Johann Plotz mogli być uczniami Samuela Scheidta. Miałaby przemawiać za tym okoliczność, iż we wskazanym berlińskim rękopisie zachowało się kilka kompozycji Scheidta. Hipotezę tę wzmacnia także fakt, że organowe dzieła zawarte w berlińskim rękopisie koncyptowane były w zgodzie z dyspozycją głosową organów kościoła św. Mauricego w Halle, która została wprowadzona w 1625 roku, tj. w czasie, gdy działał tam Samuel Scheidt. Ponieważ dotąd jednak nie znamy żadnych dat ani faktów z życia Caspara Plotza – z wyjątkiem owej jednej, niezweryfikowanej informacji, która mówi o jego organistowskiej pracy w śląskim Brzegu – trudno jest jednoznacznie odnieść się do twierdzenia niemieckich muzykologów. W przypadku Johanna Plotza natomiast jest dość prawdopodobne, że etapy jego muzycznego życiorysu były następujące: czas po 1625 roku to lata studiów w Halle, potem

²³ O organiście Johannie Plotzu informuje kronika Haina. Zob. J. Bal, J. Förster, A. Kaufmann, *Hain Gáspár "Löcsei krónikája" / Zipserische oder Leutschaverische Chronica [...] von Gaspar Hain*, Lewocza 1910-1913, s. 199, 238, 265. O działalności Johanna Plotza w Lewoczy świadczą również rachunki miejskie w latach 1641-1648. Zob. Państwowe archiwum okręgowe w Lewoczy, *Maculatorium pro Anno Domini 1641*, Sign. AML XXI A/59, 89; sygn. AML XXI A/66, 93.

²⁴ Por. Lipták, *op. cit.*, s. 42; J. Čaplovič, *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*, Martin 1972, nr 566.

²⁵ J. Vogel, *Die Psalmen Davids*, wyd. J. Dümler, Norymberga 1638, sygn. 369 w ewangelickiej bibliotece A.B. w Lewoczy.

²⁶ W. Steude, *Bartfelder Handschriften*, [w:] *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Sachteil*, t. 1, red. L. Finscher, Kassel 1994, szp. 1257.

pobyt w Brzegu, a od roku 1641 organistowska działalność w Lewoczy. Przyjąć też można, iż to właśnie dzięki niemu do Lewoczy dotarły księgi tabulaturowe o sygnaturach 13 990a (1 A) i 13 990b (2 A).

Inne rękopiśmienne tabulatury i partesy głosowe zbioru lewoczańskich muzykaliów ujawniają – podobnie jak zabytek z Kieżmarku – liczne zbieżności wobec muzycznego repertuaru wrocławskich bibliotek, w tym również i takich konkordancji, które zachodzą jednocześnie tylko w stosunku do repertuarowej zawartości muzykaliów w Bardiejowie (słowac. Bardejov, węg. Bártfa, niem. Bartfeld), położonym w sąsiadującym ze Spiszem regionie Szarysz²⁷. Gdy chodzi o najbardziej interesującą nas kwestię, tj. o wzajemne odniesienia spisko-śląskie, pierwszoplanowym świadectwem koneksji repertuarowych są tu dzieła Matthäusa Apellesa von Löwenstern (1594-1648), zanotowane w tabulaturach Jána Šimbracký`ego (Johannesa Schimbraczy`ego, zm. 1657)²⁸ i Samuela Marckfelnera (1621-1674)²⁹ oraz w księgach głosowych zbioru w Lowoczy³⁰. Wprawdzie z biografii Löwensterna nie dowiadujemy się niczego, co dowodziłoby jego osobistych kontaktów ze Spiszem³¹, niemniej – co trzeba podkreślić – jego dzieła cieszyły się na tym terenie szczególnie wielkim wzięciem (zob. ilustracja 2). Ogółem zachowało się 25 utworów tego kompozytora, spośród których dziesięć wyłącznie na terytorium Spiszu, jedenaście dalszych w sąsiednim Szaryszu (we wspomnianej kolekcji z Bardiejowa), a cztery, odnotowane przez Emila Bohna, w bibliotekach Wrocławia. Kompozycje Löwensterna – motety i koncerty religijne – napisane są w stylu weneckiej polichóralności, a przeznaczone najczęściej na wokalną lub wokально-instrumentalną obsadę, obejmującą od ośmiu do szesnastu głosów.

Upodobanie do dzieł polichóralnych – zarówno w doborze wykonywanego repertuaru, jak i w powstającej wówczas rodzimej twórczości muzycznej – było kolejną wspólną cechą dla Spiszu i Śląska na przestrzeni XVII stulecia. Podobnie jak Löwenstern technikę wielochórową stosowali w swoich dziełach

²⁷ Zob. R. A. Murányi, *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)*, Bonn 1991.

²⁸ Tabulatury o sygnaturach: 13 992 3 A oraz 13 993 4 A.

²⁹ Tabulatury o sygnaturach: 13 994 5 A oraz 13 991 6 A.

³⁰ Hulková, *Zhody a odlišnosti...*, s. 182-183; J. Stephany, *Matthäus Apelles von Löwenstern v Levočskej zbierke hudobní*, praca dyplomowa, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie, Bratysława 1999.

³¹ K. Ameln, *Löwenstern, Matthäus Apelles von*, [w:] *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, t. 8, red. F. Blume, Kassel – Bazylea, szp. 1117-1121; T. M. Marschall, *Löwenstern, Matthaues Apelles von*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, t. 11, red. S. Sadie, Londyn 1995, s. 289. Obok pozycji wskazanych w przypisie 10 zob. także: A. Mańko-Matysiak, *Schlesische Gesangbücher 1525-1741. Eine hymnologische Quellenstudie*, Wrocław 2006.

Ilustracja 1. Martin Kinner von Scherffenstein, *Carmen funebre*, druk, oficyna Georga Rhau, Wittenberga 1556, karta tytułowa.

Der Erste Theil / Nemblich/

Das Geistliche Manner

COLLEGIUM,

Darinnen schöne Geistliche Lieder fürgestellet werden/ von vielen Mannspersonen/ so beydes im Alten vnd Newen Testament gelebet / vnd bey dem wahren erkänntniß Gottes zum theyl viel gerhan/ zum theyl auch viel erlitten haben / vnd endlich in dem HErrn selig verschieden scynd.

Von ADAM, Im Thon:

Nun ist es zeit zu singen hell,

Oder:

Veni Redemptor gentium.

Erfordern thut es diese zeit / daß wir solten mit freudigkeit/ singen ein Lied von einem Mann/ welcher vns alle gehet an.

Denn von demselben kommet her / all Menschlich Geschlecht breit vnd ferr/ vnser ankunfft von ihm wir han/ wie vns die Schrifft solchs zeigt an.

¶

Wilstu

Ilustracja 3. Lucas Wencelius, *Das geistliche Gynaeeum oder Frawen Zimmer*, druk, oficyna Lorentza Brewera, Lewocza 1639.

również i muzycy spiscy, m.in. Ján Šimbracký, Samuel Marckfelner, Thomas Gosler³². Obok rękopiśmiennych odpisów licznych kompozycji polichóralnych zachowały się w muzykaliach Lewoczy także i druki zawierające tego rodzaju repertuar, m.in.: *Psalmen Davis* Heinricha Schütza (1619), *Cantiones Sacrae* Samuela Scheidta (1620), edycje zbiorowe zatytułowane *Promptuarium musicum* (kolejno: 1611, 1612, 1613 – wyd. Abraham Schadeus; 1617 – wyd. Caspar Vincentius), a także czwarty tom zbiorowej kolekcji *Geistliche Concerten und Harmonien* wrocławskiego organisty Ambrosiusa Profiusa (1646)³³. Profius, tak jak i wydawcy *Promptuarium musicum*, wybrał do swojej edycji głównie wielochórowe dzieła kompozytorów włoskich, tych zwłaszcza, którzy reprezentowali wenecki kierunek polichóralności.

Do dziś jednak bezpośrednie wzajemne kontakty muzyków, a także intelektualistów, jacy działali w ciągu XVII stulecia na Spiszu i na Śląsku, nie zostały bliżej naświetlone. Dysponujemy tylko strzępami oderwanych od siebie informacji. Wiemy na przykład o pobycie na Spiszu śląskiego muzyka Daniela Speera – jako wtedy bardzo jeszcze młodego człowieka – z kart jego powieści podróżniczej pod tytułem *Ungarischer Simplicissimus* (1683)³⁴. Speer podkreśla wagę faktu, że już wieku dziecięcym względnie szkolnym mógł nawiązać kontakty ze Spiszem, którego szkoły miejskie – przede wszystkim te w Lewoczy i w Kieżmaraku – za sprawą wysokiego poziomu przyciągały wielu młodych ludzi, zarówno z bliskich, jak i dalszych rejonów. Jedno ze swoich przeżyć w Lewoczy Speer opisał następująco:

„[...] ledwo tylko przybyłem do Lewoczy, zameldowałem o swoim przybyciu ówczesnego pana rektora. Uczniowie: Siedmiogrodzianie, Słowacy, biedni Ślązacy, najczęściej muzycy, których bardzo się ceni, jak również rodzimi chłopcy stanowili znaczną liczbę. Pan rektor, którego małżonka była ze Śląska, wysłał mnie do pana kantora. Gdy mnie zapytał, co za głos miałbym mieć, a ja mu odpowiedziałem, że bas, ten nieokrzesany chłop zawołał: «ty leniwy niedźwiedziu, będziesz tu dobrze śpiewał także

³² R. Rybarič, *Ján Šimbracký – spišský polyfonik 17. staročia*, „Musicologia Slovaca” 4: 1973, s. 7-83; J. Kalinayová, *Polychoral Music in the Musical Tradition of Slovakia*, „Slovenská hudba” 22: 1996, s. 461-463; J. Petőczová, *Polychorická hudba II. – na Spiši v 17. staročí*, Preszów 1999.

³³ RISM A/I/8 S 2275; RISM A/I/7 S 1348; RISM B/I/1 161111, 16123, 16132, 16171; RISM B/I/1 16464. Zob. Hulková, *Das Musikleben...*, s. 91-98.

³⁴ *Uborský Simplicissimus [Ungarischer Simplicissimus]*, faksymile 1683, Konstancja 1923, wyd. i przeł. na język czeski J. Vlachovič, Bratysława 1964.

altem». Odtąd musiałem wraz z kolegami ciągle śpiewać altem i całkiem dobrze się w tym wyćwiczyłem”³⁵.

Gdy wspomnimy na daty życia Daniela Speera, mianowicie lata 1636-1707, to możemy uznać za niemal pewne, że jego pobyt na Spiszu, będący jednym z epizodów dłuższej podróży, miał miejsce około połowy XVII wieku.

Przywołać trzeba także postać Lucasa Wenceliusa (Lukas Wenzelius), śląskiego intelektualisty i ewangelickiego duchownego, który działał w kościele św. Mikołaja w Bielsku na Śląsku Cieszyńskim (niem. Bielitz, obecnie miasto Bielsko-Biała w Polsce), w latach 1600-1606 jako diakon, a w latach 1606-1628 jako proboszcz i główny pastor (Pfarherr, Pastor Primarius)³⁶. Jego związki ze Spiszem, oprócz – prawdopodobnie kilkuletniego – pobytu w Lewoczy po roku 1628, dokumentuje drukowany zbiór poetycki o tytule *Das geistliche Gynaeeum oder Frawen Zimmer* (zob. ilustracja 3), który ukazał się w roku 1639 w drukarni Lorentza Brewera w Lewoczy³⁷. W obszernym, bo liczącym niemal 400 stron druku Wencelius pomieścił wiersze pochwalne ku czci męskich i żeńskich postaci biblijnych, dołączając na końcu zbioru 38 jednogłosowych melodii, stanowiących wybór ówczesnie popularnych pieśni religijnych³⁸. O samym zaś pobycie

³⁵ „[...] sobald ich in Levoča angekommen war, meldete ich meine Ankunft beim damaligen Herrn Rektor. Der Schüler: Siebenbürger, Slowaken, arme Schlesier, meist Musiker, die man sehr schätze, sowie heimische Jungen waren es eine beachtliche Anzahl. Herr Rektor, dessen Gemahlin aus Schlesien war, schickte mich zum Herrn Kantor. Als der mich fragte, was für eine Stimme ich hätte und ich ihm antwortete, Bass, rief dieser raue Kerl aus: «Du faules Bärenjunges, du wirst hier gut auch Alt singen». Von da an musste ich mit den Kameraden stets Alt singen und habe mich ganz ordentlich darin geübt”. *Ibid.*, s. 89.

³⁶ Zob. E. Otipka, „Mnemosynon” – *das ist die Bielitzer Stadt-Chronik aus dem Anfang des 18. Jahrhunderts*, wyd. R. E. Wagner, Bielsko 1927, s. XI, XVI; W. Kuhn, *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*, Würzburg 1981, s. 106, 134, 136, 143, 163.

³⁷ Zob. Čaplovič, *op. cit.*, nr 851; Hulková, *Das Musikleben...*, s. 95; B. Arvayova, *Hudobné tlače 17. staročia vydané v Levoči v tlačiarni rodiny Brewerovcov*, praca dyplomowa, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie, Bratysława 1992.

³⁸ Być może była to druga – wierna albo zmieniona lub rozszerzona – edycja wcześniejszej publikacji Wenceliusa pod tytułem *Sanctorum Memoriam oder gedächtnislieder von Mann- und Weibs-Personen, so beydes in Alte und Neue Testament gelebet*. XVIII-wieczny kronikarz Ernestus Otipka pozostawił taką bowiem informację o Wenceliusie i wskazanym zbiorze: „Lucas Wenzelius, proboszcz w Bielsku. Mądry człowiek, skomponował nie tylko mowy pogrzebowe, pocieszające napomnienia i piękne modlitwy krzyżowe, lecz także *Sanctorum Memoriam albo pieśni ku upamiętnieniu osób męskich i niewieścich, żyjących w Starym i Nowym Testamentencie*, która to księga została wydrukowana i dziś jeszcze jest w rękach wielu” [„Lucas Wenzelius, Pfarherr in Bielitz. Ein gestreicher Mann, hat nicht allein leichen-Predigten, Tröstlich vermahnungen, und schöne Creytzgebethe, sondern auch *Sanctorum Memoriam oder gedächtnislieder von Mann- und Weibs-Personen, so beydes in Alte und Neue Testament gelebet*, componiret, welches Buch gedruckt

Lucasa Wenceliusa w Lewoczy dowiadujemy się m.in. z życiorysu czeskiego muzyka Jiříego Třanovský'ego (Jerzy Trzanowski, Georg Trzanowski, Gregorius Transcius, 1591)-1637), który przed przybyciem na Węgry był w latach 1625-1628 kaznodzieją w kościele św. Mikołaja w Bielsku³⁹. To od Wenceliusa Třanovský dowiedział się o bardzo przychylnym stosunku rady miejskiej Lewoczy do sfery życia muzycznego; skądinąd dlatego dedykował miastu Lewocza część swojej publikacji pod tytułem *Odaram Sacrarum sive Hymnorum*, wydanej w 1629 roku w śląskim Brzegu. Nie wiemy jednak dokładnie, jak długo przebywał pastor Lucas Wencelius na Spiszu. Bo choć jego zbiór *Das geistliche Gynaecium oder Frawen Zimmer* ujrzał światło dzienne w Lewoczy w 1639 roku, to autor – skądinąd z urodzenia bielszczanin – podpisał go w 1638 roku, już będąc ponownie w Bielsku⁴⁰, do którego powrócił w nieznanym nam czasie.

Życiowe losy obu wymienionych twórców są już odzwierciedleniem negatywnych reperkusji, jakie niosły ze sobą konflikty konfesyjne katolików i protestantów na obszarze państwa Habsburgów. Ci ostatni musieli uchodzić w pierwszej połowie XVII stulecia z obszaru Węgier przed kontrreformacją. Wzbierająca wówczas fala rekatolizacyjna, idąca z zachodu na wschód, w decydującym stopniu wpłynęła również na emigrację ewangelickich uczonych, intelektualistów, pedagogów, twórców, kompozytorów, duchownych *etc.* – a mieli oni przecież znaczący udział w kreowaniu ówczesnej kultury Śląska i Spiszu.

Odsłonięte w niniejszym przyczynku fakty zdają się wyraźnie pokazywać, że w okresie XVI-XVII wieku wzajemne kontakty muzyczne między Spiszem a Śląskiem były intensywne i dla obu regionów ważne, bez wątpienia też bardzo korzystne dla ogólnego poziomu rozwijającej się tam kultury duchowej. Niemniej jednak, przy obecnym stanie wiedzy, powiązania te znane są tylko frag-

und anoch in Vielen Handen ist³⁷] Otipka, *op. cit.*, s. XVI; zbiór *Sanctorum memoriam albo pieśni ku upamiętnieniu [...]*, niestety, zaginął. Zob. Kuhn, *op. cit.*, s. 143. Być może też *Das geistliche Gynaecium oder Frawen Zimmer* było w jakiś mierze powiązane z inną jeszcze publikacją Wenceliusa – z poetyckim tomem *Geistlich Frawenzimmer, das ist neun christliche neue Lieder von fürnehmen Weibespersonen und Jungfrawen [...]*, opublikowanym w Brzegu (bez roku wydania), a zachowanym w księgozbiornie kościoła Łaski (dawniej Gnadenkirche) w Cieszynie; *ibid.*, s. 144.

³⁹ J. Ďurovič, *Životopis Juraja Tranovského*, Liptovský Svätý Mikuláš 1942, s. 110, 120. Zob. też Kuhn, *op. cit.*, s. 163-164.

⁴⁰ „Geben zur Bilitz [sic!] / den 24. Sept: dieses 1638. Jahres [...] Lucas Wencelius / von Bilitz [sic!] aus der Schlesien³⁷”. Karty tytułowej zabytku brak. Kompletny egzemplarz opisuje L. Dézsi, *Adalékok a Régi magyar könyvtár II. kötetéhez*, „Magyar könyvszemle” 14: 1906, s. 132.

mentarycznie i powierzchownie, przede wszystkim ze względu na ubytek wielu ważnych, niekiedy wręcz fundamentalnych źródeł historycznych, a także z uwagi na brak osobnych, prowadzonych pod tym kątem badań. Przeto całe zagadnienie – istotne przecież dla wszechstronnego odtworzenia zjawisk i rozmaitych tendencji z dawnej przeszłości krajów środkowej Europy – czeka na dalsze badania i wyczerpujące opracowanie naukowe; nie tylko zresztą w odniesieniu do muzyki, lecz także w stosunku do innych dziedzin i aspektów życia kulturalnego.

Z języka niemieckiego przełożył Tomasz Jasiński

SUMMARY

Many years of research on the musical past of 16th- and 17th-century Slovakia recently uncovered new facts that demonstrate that there were intense contacts between Spiš and Silesia. These relationships pertain first of all to religious music played in Evangelical churches.

The evidence of musical contacts between *Spiš* and Silesia in the 16th century is the choirbook (with only the tenor voice extant) from the high school library in Kežmarok (Hungarian Késmárk, German Käsmark, Kesmark). This relic contains many similarities with the content of music manuscripts from Wrocław (inter alia the works of composers Jacobus Gallus [Handl], Jacobus Le Maistre, or Michele Varotto), as well as compositions by the Silesian composer and intellectual, Martin Kinner von Scherffenstein.

Starting from the late 16th and early 17th centuries far more musical pieces were preserved in Spiš. Worth noting among them is the music collection from Levoča (Hungarian Lőcse, German Leutschau). This collection comprises both manuscripts (tablatures, choir-books), and music prints. Silesian traces can be also found here, inter alia in the form of entries by Johann Plotz of Brzeg (Brieg) and many repertoire similarities with the then contemporary manuscripts and music prints from Wrocław.

In the 17th century Spiš and Silesia were also connected by direct personal contacts of musicians, other artists, and intellectuals. For example, the Silesian musician Daniel Speer, and the pastor Lucas Wencelius of Bielsko (Bielitz), Cieszyn Silesia, stayed in Spiš for some time.